Szerző: Kéri Katalin (keri.katalin@pte.hu)

Cím: Időutazás a magyar nevelés és művelődés történetében

Megjelenés: *Elektronikus Könyv és Nevelés*, X. évf., 2008/3. sz.

A történetfilozófia egyik legnagyobb kérdése, hogy vajon lehetséges-e és milyen mértékben a múlt megismerése. Az, hogy hogyan vonhatja ki magát a történelem kutatója az ítélkezés csapdájából, saját kora, meggyőződése hálójából. Miként hozhatja érezhető, megérthető közelségbe a régi történéseket, hogyan közelítheti a jelenbeli olvasót a múlt emlékeihez. „A magam részéről vallom, hogy a történész akkor végez jó munkát, ha egy korszakot a lehető legjobban megismer, ha az ismereteket a lehetséges legnagyobb objektivitással feltárja (már amennyire ez emberileg egyáltalán lehetséges), és ezzel alapot kínál a megítéléshez" – idézi Ormos Mária gondolatait könyvében a szerző, Donáth Péter, aki hasonlóan korábbi köteteihez, ezzel a munkájával is bizonyította, hogy a múlt szakavatott kutatójaként, e gondolat szellemében dolgozik. Vagyis nem ítélkezik a múlt eseményei felett, hanem *megismertet* azokkal, ránk, olvasókra bízva a véleményformálást.

Mindehhez legfontosabb eszköze a hihetetlenül gazdag forrásbázis, amit használ. *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből 1868-1958* című könyve anyagát több évtizedes kutatómunka hozadékaiból állította össze, a maga nemében páratlanul sokszínű könyvészeti és levéltári anyagból. Napjainkban nem gyakori jelenség, éppen ezért példaszerű, hogy egy történész több mint félszáz (!) levéltárból, kézirattárból, ráadásként pedig könyvtárak anyagából és szóban közölt adatok tengeréből alapozza meg kutatása forrásbázisát. Ezek összegzése nem is lehet más, mint amilyen Donáth Péter könyve: monumentális. A kötet már küllemében is ilyen: 830 oldal (ráadásul e könyvvel egy időben jelent meg a szerző másik, hasonló tartalmú, csaknem ilyen terjedelmű másik kötete, az *„Oktatáspolitika és tanítóképzés Magyarországon 1945-1960"* című könyv). A mű monumentalitását azonban tartalmi szempontból is érzékelhetjük, már akkor is, ha csupán belelapozunk a megszámlálhatatlanul sok főbb- és alfejezetre bomló vastag kötetbe. A tanulmányokat végigolvasva pedig egészen bizonyosak lehetünk abban, hogy a szerző olyan részletességgel és oly közelből ismerteti meg velünk az általa elemzett történelmi folyamatokat, hogy szinte az események résztvevőinek érezhetjük magunkat.

A kézikönyv három nagy tematikai egységre tagolódik. A mű első részében, csaknem másfélszáz oldalnyi terjedelemben, a *Nemzetiségi politika és oktatás* összefoglaló cím alatt olyan elemzéseket olvashatunk, amelyek a dualizmus kori időszaktól a 20. század közepéig vetítik elénk a hazai oktatástörténet néhány érdekes, több esetben kevéssé ismert vagy alig kutatott összefüggését. A tanító(nő)képzők diák- és tanár létszámának, összetételének alakulását bemutató adatsorok (melyek összeállításában Preska Gáborné is közreműködött) és ezek értelmezése, a képzők felekezeti és nemzet jellegének bemutatása adja az első írás alapját. A grafikonok, kördiagramok, térképek és egyéb ábrák egészen biztosan jól hasznosíthatóak lesznek a pedagógusképző intézmények neveléstörténeti kurzusain, és mintát adhatnak más kutatók számára is az adatfeldolgozás sokszínű lehetőségeire. A kézikönyv tankönyvként való felhasználását erősíti az a tipográfiai megoldás is, hogy a szerző dőlt betűvel szedte az általa fontosnak tartott kutatási eredményeket, kulcsmondatokat.

Kisebb lélegzetű, ám igen érdekes oktatástörténeti részleteket felelevenítő tanulmányok zárják a könyv első fő részét: Szémán István, Klebelsberg Kunó és Lux Gyula egyaránt

gazdag életművéből emelt ki néhány, a nemzetiségi politika és oktatásügy vonatkozása szempontjából lényeges összefüggést Donáth Péter, tovább árnyalva így ezeknek a kiemelkedő személyiségeknek a már ismert portréját, neveléstörténeti jelentőségét. Példaértékű Lux Gyula esetében az, hogy a szerző hogyan építette be az írott források elemzésének szövedékébe az egykori tanítványok szóbeli visszaemlékezéseit, rengeteg olyan apró adatot is közölve, amelyek esetenként lexikon-szócikk pontosságúvá és gazdaggá teszik az írást. Az ő személyéhez is kapcsolódik a következő, záró tanulmány, mely a budai állami német tanítóképző líceum előtörténetéről íródott.

A kötet második nagyobb, bő száz oldalnyi tematikai része egyetlen témát jár körbe: hogyan és miféle számvetésekre kényszerült 1919 és 1922 között a hazai pedagógiatörténet és iskolaügy közismert, ám máig sem eléggé ismert alakja, Nagy László. Donáth Péter korábbi Nagy László-kutatásainak közzétett eredményeit ismerve várható volt, hogy ez a fejezet is számos értékes, mások által még nem feltárt vagy elemzett kútfőn nyugszik, és új tudományos eredményeket, az eddigieknél pontosabb és árnyaltabb közelítéseket tartalmaz. Nagy László szakmai önéletrajza és a Gyermektanulmányi Társaság tevékenységét reprezentáló források adják az írás alapját, amely tartalmi és terjedelmi szempontból is messze túlmutat egy tanulmány keretein, akár önálló publikálása is elképzelhető lett volna. Pataki Ferencre is utalva a szerző írása egyik jegyzetszáma alatt megjegyzi, hogy Nagy Lászlót és figyelemre méltó életművét „megilleti a fellelhető források ismeretén alapuló, »elfogulatlan és sokoldalú mérlegelés« tisztessége”. Ennek érdekében Donáth Péter valóban mindent meg is tesz, ami egy történész eszközeivel lehetséges: saját kutatásaira támaszkodva tisztázza, kiigazítja az eddigi Nagy László-kép pontatlanságait, torzításait, kifejtve, hogy milyen változásokat hozott az egykori kiemelkedő pedagógus és gyermektanulmányokkal foglalkozó több kollégája életében az az epizód, amikor tettvággyal és reményekkel telve az (oktatás)politika fontos szereplőivé váltak. Az írás végén izgalmas felvetés annak vizsgálata, vajon tudós volt-e (az egykori kortársak és napjaink kutatója szemével egyaránt áttekintve életművét) Nagy László.

A könyv harmadik, leghosszabb lélegzetű, jegyzetapparátusával együtt több mint 300 oldalt megtöltő „tanulmánya”, mely a *Politikai-világnézeti diszkrimináció vagy valami más?* címet viseli, a nagykőrösi tanítóképző megmaradásáért folytatott négy évtizednyi, 1918 és 1958 közötti küzdelem állomásait mutatja be. A nézőpont önmagában is izgalmas: Donáth Péter a képző egykori igazgatóinak tevékenységén keresztül tárja fel az intézmény fordulatos történetét, számos ritka, korábban még nem tanulmányozott, teljesen egyedi forrást emelve be a vizsgálódásokba. A folyóiratcikkek, egyéni visszaemlékezések valóságos áradata sodorja előre az elbeszélés menetét. A könyvnek ez a része talán leginkább dokumentatív hatású, hihetetlen erővel hatnak az olvasóra a műben megjelenített egyéni sorsok. Olyan emberi tragédiák, szinte emberfeletti küzdelmek bontakoznak ki a tanulmányban, amelyek máshol, más helyen és más történeti körülmények között elképzelhetetlenek lennének. Ezeket végiggondolva újra meg újra a tanári pálya „politikamentességének” eszménye kérdőjeleződik meg az olvasóban. A mindenkori (a 20. század során oly gyakran változó) oktatáspolitika és az adott politikai viszonyok között dolgozó, az oktatásügy iránt elkötelezettséget érző pedagógus önállóságának, mozgásterének, szabadságának a problémáiról is hű tükröt tart elénk Donáth Péter.

Ennek, a kötet harmadik fő részének számos igen érdekes részlete van. Kiemelt olvasói érdeklődésre tarthat számot valószínűleg a nagykőrösi képző tanárainak 1918-19-es működése, az abban a korban keletkezett, a hazai tanítóság szocialista tanok felé sodródásáról szóló vélemények áttekintése, illetve valamennyi nagyobb történelmi sorsforduló időszaka, melyek jelentős hatással voltak az egész magyarországi oktatásügy helyzetére. Részletgazdag elemzést kapunk így többek között az iskolaállamosításokról, az utánuk történő, a szerző szóhasználatával „kor-szerűsítés”-nek nevezett fejleményekről, az 1950-es évek átpolitizált, túlellenőrzött iskolaműködéséről, a nagykőrösi képző megmaradásáért folytatott

erőfeszítésekről. A szerző ezzel a kutatásával tiszteleg azok előtt a figyelemreméltó tanítóképzős szakemberek, különösen is Váczy Ferenc és Juhász Béla emléke előtt, akik a képzőt igazgatták; hírt ad arról, hogy ezek a jeles pedagógusok hogyan tudták megőrizni identitásukat a „20. századi vallásháborúkban" (vallási és ideológiai konfrontációkban), azaz számvetés ez a tanulmány arról, hogy milyen esélyeik voltak tanári, tudósi pályájukon.

Donáth Péter könyve nem könnyed, nem gyorsan átlapozható olvasmány. Kellemes olvasgatás helyett elgondolkodásra, összefüggések áttekintésére, saját, személyes életutunk és történelmünk csomópontjaival való szembenézésre is invitál. Úgy mutatja be sokoldalú, páratlanul gazdag művelődés- és oktatástörténeti kutatásainak eredményeit, hogy azokkal az önálló véleményalkotásunkat készíti elő, és újabb kutatásokra sarkall. A kötet fő szövegeivel együtt érdemes végigolvasni a sok ezres nagyságrendű jegyzeteket is, hiszen a szerző kiterjedt kutatásai során óhatatlanul annyi érdekes, megjegyezni- és szóvá tenni való keletkezett, hogy a gazdag tartalmú jegyzetekből szinte egy „árnyék-könyv" bontakozik ki, amely tovább erősíti a tanulmányok tartalmát. Különösen figyelemre méltóak azok a jól választott idézetek is, amelyeket egykori történelmi szereplők vagy mai történész kutatók írásaiból kölcsönzött igencsak találó módon Donáth Péter. Ezek csakúgy, mint a kötet szerkesztésének koncepciója és a tanulmány-írás általa megfogalmazott szándékai világosan jelzik a szerző választott kutatói útját, ha úgy tetszik, történészi hitvallását.

Ez a kötet tehát remek példát mutat arra, milyen nagy szorgalom és kutatói alázat, ugyanakkor szakértelem és elhivatottság szükséges ahhoz, hogy valaki a lehető legteljesebb módon feltárja a múlt történéseit. Éppen emiatt, a hiteles történelem-ábrázolás miatt válik ez a vaskos kötet letehetetlenné, és Donáth Péternek köszönhetően az olvasó ezért válik részesévé egy szomorú és felemelő pillanatokkal egyaránt teli olyan időutazásnak, amelynek a részleteit többé már nem tudja elfelejteni.

(Donáth Péter: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868-1958.
Trezor Kiadó, Budapest, 2008. 830 oldal)